

Р.А. Адильмуратова

Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан
(E-mail: rita_zkriyanova.76@mail.ru)

Процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейін анықтаудың процестік мәселелері

Аңдатпа. Сот процесіне қатысушылардың сот ісі тілін меңгеру деңгейін анықтау мәселелері заң жүйесінің әділдігі мен тиімділігінің маңызды аспектісі болып табылады. Сот ісін жүргізу тілін түсінбеу процеске қатысушының құқықтарының бұзылуына әкеледі. Сот процесіне қатысушы тұлғаның тілді еркін меңгеруі заң терминологиясын толық түсінуге кепілдік бермейді. Осы зерттеу жұмысы қылмыстық процессте сот ісін жүргізу тілі қағидатының сақталуын қамтамасыз етуге байланысты мәселелерді талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты қылмыстық сот процесін жүргізу барысында аудармашының қатысуын реттейтін заңнамаларды, ғылыми материалдарды зерделеу және қылмыстық сот процесіне қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін айқындауға мүмкіндік беретін өлшемшарттарды анықтау болып табылады. Құқық қолдану практикасы мен ғылыми зерттеулерді талдау деректері негізінде қылмыстық сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін анықтау және белгілеу кезінде құқық қолдану практикасының мәселелері зерттеледі. Қазақстан Республикасының сот актілерін зерделей келе, сотқа дейінгі және сотта процестік құжаттарды әзірлеуде сот ісін жүргізу тілін білмеу не толық меңгермеуді анықтаудың бірқатар өлшемшарттары айқындалып, қылмыстық процесті жүргізетін тұлғаларға осы өлшемшарттарды анықтаудың әдістері ұсынылады. Құқықтық лексиканы қолдану, құқықтық нормалар мен заңды құжаттарды дұрыс түсіну, ресми стильді қолдану және басқа да мәселелер қарастырылады. Сонымен бірге, сот ісін жүргізу тілін меңгеруді бағалау кезінде осы өлшемшарттарды ескеру қажеттілігі және қатысушылардың сот процестерін дұрыс түсінуі мен тиімді қатысуын қамтамасыз ету үшін білікті аудармашыларды тартудың маңыздылығы көрсетіледі. Осы мәселелерді талдау қатысушылардың тілдік құзыреттілігі контекстінде сот процестерінің әділ, заңды, қылмыстық істің объективті түрде қаралуын қамтамасыз етуде өте маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, сот процесінің қатысушылары, сот ісін жүргізу тілі қағидаты, өлшемшарттар, сот аудармашысы, құқықтық тілді меңгеру дәрежесі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-110-118>

Кіріспе

Сот ісін жүргізу тілі қағидатының сақталуын қамтамасыз ету барысында аудармашы қызметінің маңызы өте зор, өйткені тілді білмейтін не жетік білмейтін процеске қатысушының құқықтары мен міндеттерінің сақталуы да тікелей аудармашының қызметіне байланысты десек артық емес. Сот ісін жүргізу тілі қағидатын сақтау азаматтардың құқықтарын нығайтып қана қоймай, тұтастай алғанда сот жүйесіне деген сенімді нығайтуға ықпал етеді. Алайда, адам мен азаматтың құқықтарын заңсыз шектеу жағдайлары әлі де кездеседі. Бүгінгі күні құқықтық демократиялық мемлекетімізде азаматтардың өз құқықтарын іске асыру мүмкіндігінің мәселелері өзекті болып отыр. Заң актілерінде сот ісін жүргізу тілі қағидатын тиісті түрде жүзеге асыруды қамтамасыз ететін бірқатар құқықтық

нормалардың болмауы адам құқықтарын жүзеге асыруды едәуір қиындатады және олардың бұзылуына әкеп соғады. Жеке тұлғаның субъективті құқықтарын бұзудың негізгі себептерінің бірі іс бойынша заңсыз шешімдер қабылдауға мүдделі адамдар тарапынан құқыққа қарсы қол сұғушылық болып табылады. Осыған байланысты сот практикасында қылмыстық процеске қатысушылардың заңмен кепілдік берілген құқығының толық қорғалмау мәселесі туындайды. Қазіргі таңда заң әдебиеттерінде қылмыстық процеске қатысушылардың, оның ішінде аудармашының қатысуы мәселесіне жиі назар аударыла бастады. Қолданыстағы заңнаманы жетілдіру, кепілдік беретін бірқатар объективті нормалардың болмауы және көптеген ережелердің жүйесіздігі аталған проблемаларды жетілдіру жөнінде ұсыныстар беру мақсатын негіздейді. Бұл ұсыныстар процеске қатысушылардың құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған заңдарды жетілдіруге ықпал ете алады.

Зерттеудің міндеті процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін анықтауға байланысты процессуалдық проблемаларға және құқық қолдану тәжірибесінің деректері мен ғылыми әдебиеттерге талдау жүргізу, сот процесінде тараптардың өзара қарым – қатынас жасауын күрделендіретін аспектілерді анықтау және оларды шешу бойынша ұсыныстар енгізу болып табылады. Зерттеу объектісі сот процесінде аудармашының қызметі арқылы қылмыстық сот ісін жүргізу тілі қағидатын іске асыруға байланысты туындайтын құқықтық қатынастар болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 7-бабына, Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 14 - бабына [1], Қазақстан Республикасының Қылмыстық - процестік кодексінің (бұдан әрі - ҚР ҚПК) 30 - бабына сәйкес [2] Қазақстан Республикасында сот ісін жүргізу тілі қазақ тілінде жүргізіледі, сот ісін жүргізуде қазақ тілімен қатар ресми түрде орыс тілі, ал қажет болған кезде басқа тілдер де қолданылатыны көрсетілген. Бұл ретте орыс тілімен қатар, заңда көзделген жағдайларда басқа да тілдер қолданылатыны көрсетілген. Осылайша, мемлекет барлық азаматтардың теңдігін қамтамасыз етеді. Сот ісін жүргізу тілі қағидатын қолдану сот процесіне қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың құқықтық кепілдігін білдіреді.

Сот ісін жүргізу тілі мәселесі бірқатар отандық Д. Әміров, Б.М. Нурғалиев, А.К. Қусаинова, И.М. Беляева және шетелдік И.И. Бунова, А.И. Буханов, Г.Я. Имамутдинова, Я.М. Ишмухаметов, Е.П. Головинская, Г.П. Саркисянц, Н.Ю. Волосова, М.В. Волосовтың және тағы басқа зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылған.

Адам құқықтарымен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық Конвенцияның 6 бабының 3 бөлігінің «е» тармағына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін айып тағылып отырған әрбір айыпталушы сотта қолданылатын тілді түсінбесе немесе сол тілде сөйлемесе, онда аудармашының тегін көмегін пайдалануға құқылы» [3]. А.И. Буханов осы халықаралық қағидатты іске асыру қылмыстық іс бойынша іс жүргізетін тұлғалардың алдына қойылған аса маңызды мақсаты, ал аталған құқықты қамтамасыз ету олардың міндеті болып табылатындығын көрсетеді [4, 94 б.]. Қылмыстық процесте тараптардың бірі сот ісін жүргізу тілін меңгермеген немесе жеткілікті деңгейде меңгермеген жағдайда Қазақстан Республикасының қылмыстық процестік заңнамасына сәйкес, аудармашының қатысуы міндетті болып табылады. ҚР ҚПК-нің 30 бабының 3 бөлігіне сәйкес іс бойынша іс жүргізілетін тілді білмейтін немесе жеткілікті түрде білмейтін іске қатысатын адамдарға ана тілінде немесе өздері білетін басқа тілде мәлімдеме жасау, түсініктемелер және айғақтар беру, өтінішхаттар мәлімдеу, шағымдар беру, сот актілеріне дау айту, іс материалдарымен танысу, сотта сөз сөйлеу, заңда белгіленген тәртіппен аудармашының қызметтерін тегін пайдалану құқығы түсіндіріледі және қамтамасыз етіледі [3]. Бұл ретте, заң шығарушы процеске қатысушының тілді меңгеруі немесе жеткілікті деңгейде түсінбеуі деп көрсете отырып, осы ұғымдарға анықтама беретін нақты өлшемшарттарды атап көрсетпеген.

Зерттеу әдістері

Осы мақаланы жазу барысында зерттеудің әдістемелік негізі ретінде танымның жалпы ғылыми әдістері, тарихи- құқықтық және талдаудың салыстырмалы – құқықтық әдістер, сонымен бірге сот ісін жүргізуде жеке құқықтардың іске асырылуын жан-жақты зерттеуге ықпал ететін диалектикалық және логикалық әдістер қолданылды. Бұл әдістер процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін анықтаудың процесуалдық мәселелерін егжей - тегжейлі талдауға, оларды жалпы ғылыми қағидаттардың, тарихи контекстің және аталған құбылыстармен салыстырмалы талдау арқылы қарастыруға мүмкіндік берді. Сонымен бірге, Шығыс Қазақстан облысы соттарының басты сот талқылауын тағайындауға кедергі келтірген қылмыстық процестік заңының бұзылуына қатысты материалдар зерделеніп және қылмыстық істер бойынша азаматтардың сот ісін жүргізу тілі бұзылу фактілеріне талдау жасалды. Бұл әдістерді қолдану зерттелетін құбылыстарды тереңірек түсінуге, сондай-ақ Қазақстан Республикасының құқықтық нормалары мен практикадағы ерекшеліктерін анықтауға ықпал еткенін атап өту маңызды.

Талқылау

Қылмыстық сот ісін жүргізу тілі қағидатын дұрыс түсіну және жүзеге асыру іс жүзінде процеске қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз етудің кілті болып табылады. Сот ісін жүргізу тілін жеткіліксіз түсінуден туындайтын қате түсініктер тергеу мен сот процесінің барысына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Осы орайда сот процесіне қатысатын аудармашы қызметінің маңызы зор екенін айта кеткен жөн. Қазіргі технология дамыған заманда күнделікті қолданылатын ауызекі тілді барлығы түсіне алады десек артық емес, бірақ адвокаттың немесе басқа да заң саласындағы жоғары білімі бар тұлғаның түсініктеме беретін арнайы заң терминологиясын қарапайым халық түсіне бермейді. Аудармашы істі қарау барысында басқа тараптарға түсініксіз болғанда қолданылатын арнайы заң терминдерін процеске қатысушының ана тілінде түсіндіріп бере алады.

Г.П. Саркисянц сот ісін жүргізу тілін меңгерудің өлшемшартына қатысты: «Сот ісі тілін білу дегеніміз сол тілді еркін түсіну, сондай-ақ процесс барысында туындаған кез келген сұраққа жеңіл түрде, ешқандай қиындықсыз жауап бере алу деп санайды. Заң бойынша тілді меңгеру дегеніміз сол тілді жетік білу және сол тілде еркін түсінік бере алу деген мағынаны білдіреді» [5, 24 б.], [6].

Бұл ауызекі тілді түсінудің ғана емес сонымен бірге, қылмыстық процестің мәнмәтінінде ерекше маңызды болып табылатын белгілі бір құқықтық терминологияны меңгерудің маңыздылығын көрсетеді. Г.П. Саркисянц ұсынған тілді білу өлшемшарттары сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін объективті түрде бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, процестің әр қатысушысының ерекшеліктерін, оның білім деңгейін, тәжірибесін және құқықтық терминологияны қабылдау ерекшеліктерін ескеру қажет.

Ендігі кезекте, процеске қатысушы тұлға заң терминологиясын түсінеді ме деген сұрақ туындайды. Мысалы, Шығыс Қазақстан облысы қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотында 2023 жылы қаралған іс бойынша азамат «М».-ға (есімі өзгертілді) қатысты қылмыстық іс аса күрделі санаттағы істердің бірі болды және кәсіби аудармашының қатысуымен бірінші сатыдағы сотта бірнеше ай бойы қаралған. Қылмыстық іс бойынша айыпталушылар сот ісін жүргізу тілін біледі, алайда алдынала тергеуде заң терминдерін түсінбей, аудармашымен қамтамасыз етуді сұраған. Іс материалдары бойынша сотталушы «М».-ның ұлты қазақ. Орыс және қазақ тілдерін жетік меңгерген, жоғары заң білімі бар, заңгер мамандығы бойынша жоғарғы оқу орнын орыс тілінде оқыған. Дегенмен, азамат «М». Қазақстан Республикасының заңнамасын жақсы біле тұра, аудармашы талап ету туралы өз құқығын өзіне тиімді пайдаланған [7].

А.С.Пашиннің пікірінше, «әдетте, жауап алып отырған тұлға мен тергеу амалының басқа да қатысушылары сот ісін жүргізу тілін дұрыс түсінбегендіктен, көп жағдайда

қиындықтар туындайды» [8, 43 б.]. Процеске қатысушылардың тілдік құқықтарын қамтамасыз ету міндеттемесі ақпаратты толық және объективті қабылдауға, сондай-ақ қорғауды немесе айыптауды тиімді жүзеге асыруға жағдай жасауды көздейді. Сот ісін жүргізу тілі құқығының сақталуы үшін жауапкершілік тергеу органдарына, соттарға және қылмыстық процестің басқа қатысушыларына жүктеледі.

Н.Ю. Волосованың зерттеуінде қылмыстық сот ісін жүргізу тілін жеткіліксіз түсінудің өлшемшарттары негізделген. Олар процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілімен тиімді қарым-қатынас жасау қабілетіне әсер ететін құқықтық терминологияны түсінудегі қиындықтар, жазбаша мәтіндерді түсінудегі қиындықтар, қалыптасқан құқықтық жағдайдағы қиындықтар сияқты аспектілерді атап көрсетеді [9, 45 б.].

Атап өткеніміздей, қылмыстық процестің алдын-ала тергеу кезеңінде процеске қатысушылардың тілдік дағдыларын зерттеу әділ және тиімді сот ісін жүргізуде маңызды роль атқарады. Процеске қатысушылардың тілдік дағдыларын ерте анықтау проблемалардың алдын алуға және аудармашының уақтылы шақырылуын қамтамасыз етуге көмектеседі. Бұл процеске қатысушылардың ана тілін немесе олар білетін тілді пайдаланудағы конституциялық құқықтарын сақтау және олардың әділ сот ісін жүргізу құқығын қамтамасыз ету үшін маңызды. Осы арада Р.А. Решетников процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейінің жеткіліктігін анықтау міндеті кімге жүктеледі және қандай деңгей жеткілікті деп танылуы керек [10] деген мәселені қозғай келе, тілді меңгеру деңгейі дұрыс анықталмаса сот актісінің күшін жоюға, ал сотталушы құқығының бұзылуына әкелетінін нақтылайды.

Сонымен қатар, сот ісін жүргізу тілі қағидатын қамтамасыз ету сот құжаттары мен процеске қатысушылардың мәлімедемелерінің мағынасын дәл және кәсіби түрде жеткізе алатын білікті аудармашыларға қол жеткізуді қамтиды. Осылайша, әділ және тиімді сот ісін жүргізу үшін сот ісін жүргізу тілі қағидатын қамтамасыз ету жүйесін жетілдіруді жалғастыру маңызды болып табылады.

Қылмыстық процеске қатысушы өзінің тілдік қабілеттерін және құқықтық терминологияны қабылдау мүмкіндіктерін басқаларға қарағанда жақсы біледі. Дегенмен, процеске қатысушының тілдік дағдыларын бағалау кезінде объективті факторлар да роль атқаратынын ескеру маңызды. Мысалы, қылмыстық сот ісін жүргізу тілін еркін меңгеру қабілеті әрқашан сот процесінің күрделі заң терминдері мен қыр-сырын толық түсінуді көрсете бермейді. Осыған байланысты, сот процесіне қатысушының пікірін бағалауды тестілеу, құқықтық терминология туралы білімді тексеру, сот үрдісін талдау және тағы басқа өлшемшарттармен біріктіруге болады. Бұл көзқарасты қолдай отырып, О.А. Александрова «шетелдіктің белгілі бір тілді қаншалықты еркін меңгергендігі туралы мәселені тек өзі ғана шеше алады» деп көрсетеді [11, 42 б.].

Қылмыстық іс материалдарын зерделеу барысында келесі мән-жайлардың орын алғанын байқадық. Мысалы, Шығыс Қазақстан облысының №2 соты сотқа дейінгі өндірісте ҚР ҚПК 30-бабында көзделген сот ісін жүргізу тілі қағидатының бұзылғанын, қылмыстық іс материалдарының көп бөлігінің (жауап алу, беттестіру хаттамалары, тексерулер және т.б) мемлекеттік тілден сот ісін жүргізу тіліне аударылмағанын анықтайды. Сот отырысын алдын-ала тыңдау барысында барлық сотталушылар, жәбірленушінің өкілі мемлекеттік тілді білмейтінін немесе жеткілікті түрде білмейтінін, осыған байланысты мемлекеттік тілдегі құжаттармен таныса алмағанын мәлімдеген [7]. Іске қатысушы адвокат іс материалдарында процестік құжаттарға аударма жасалмауы іс материалдарымен танысуға өзі үшін кедергі болмағанын, алайда, ҚПК-нің 30 - бабының талаптары бұзылуына байланысты жәбірленушілер қылмыстық іс материалдарымен тиісінше танысу мүмкіндігінен айырылғанын және бұл жағдай сот талқылауын тағайындауға кедергі келтіретінін дәлелдейді. ҚПК 323-бабына сәйкес сот істі прокурорға қылмыстық процестік заңнаманы елеулі бұзушылықтар анықталған кезде қайтарады [2]. Сот бұл бұзушылықты ҚР ҚПК-нің 436-бабының 1-бөлігіне сәйкес елеулі деген қорытындыға келген, өйткені бұл әділ сот талқылауы құқығын және қорғау мүмкіндігіне нұқсан келтіреді. Сондықтан, сот

басты сот талқылауын жүргізуге кедергі келтіретін қылмыстық іс жүргізу заңының елеулі бұзылуына байланысты істі прокурорға жіберу туралы шешім қабылдаған. Бұл қылмыстық процесте тілдік нормаларды сақтамау процестің әділдігіне және қатысушылардың құқықтарын қамтамасыз етуге қалай әсер ететіндігінің типтік мысалы. Бұл жағдайда сот пен басқа органдардың жағдайды түзету үшін шаралар қабылдауы және сот процесінің дұрыс жүргізілуін қамтамасыз етуі маңызды.

Жалпы зерттеушілердің және сот тәжірибесіне сүйене отырып, қылмыстық процеске қатысушы қылмыстық процестің тілінде жазбаша да, ауызша да толық түсіндіре алмайтын жағдайларды қылмыстық сот ісі жүргізу тілін жетік білмеу деп түсінуіміз қажет.

Қарым-қатынас тілін таңдау еркіндігінің кепілі процеске қатысушыларға сот процесіне белсенді қатысуға мүмкіндік береді, оларға тағылған айыптардың мәнін түсінуді және өз мүдделерін тиімді қорғауға мүмкіндік береді. Соттар мен сотқа дейінгі органдардың осы қағидаларды сақтауы және сот ісін жүргізу тілін жетік білмейтіндерге қажетті процестік тілді қолдау көрсетуі маңызды.

Нәтижелер

Егер адам белгілі бір тілде еркін сөйлесе, бұл оның заңды терминологияны толық түсініп, қолдана алатынын білдірмейді. Сонымен, процеске қатысушының өз пікірі маңызды элемент болғанымен, қосымша объективті өлшемшарттарды қамтитын кешенді тәсіл сот ісін жүргізу тілін білу дәрежесін бағалауды қамтамасыз ете алады. Құқық қолдану практикасында процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін жеткілікті деңгейде білуін не жетік білмеуін анықтау аса бір күрделі және пікірталас тудыратын мәселелердің бірі болып отыр. Сот ісін жүргізу ісінде тілді меңгеруді бағалау осы тілдің ерекшеліктерін, сондай-ақ интеллектуалды және психологиялық аспектілерді де ескеруі қажет. Сондай-ақ білікті аудармашыларды тартудың және олардың іске қатысуы мен құқықтарын тиімді қолдану аса маңызды қағидалардың бірі.

Процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін анықтауға байланысты И.И. Бунова, Г.П. Саркисянц, А.И. Буханов, Н.Ю. Волосова, Р.А. Решетников және басқа да ғалымдардың процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін меңгеру мәселесі бойынша зерттеулерін зерделей келе, келесі өлшемшарттарға түсіндірме беруге болады:

1. Құқықтық терминологияны түсінудегі қиындықтар: бұл өлшемшарт жалпы тілді білудің ғана емес, сонымен бірге сот процестерінде қолданылатын нақты терминдерді түсінудің маңыздылығын көрсетеді. Мұндай түсініктің болмауы түсініспеушіліктерге, қателіктерге әкелуі және процеске қатысу тиімділігін төмендетуі мүмкін. Құқықтық терминология күрделі болуы мүмкін және арнайы білімді қажет етеді. Сондықтан, егер қатысушы тілді білуде өзін сенімді сезінсе де, бұл әрқашан заңды терминді толық түсінуді білдірмейді.

2. Жазбаша мәтіндерді, материалдарды түсінудегі қиындықтар: бұл өлшемшарт қылмыстық сот ісін жүргізу көбінесе жазбаша құжаттарды қамтитынын ескереді. Тілді жетік білмеу айыптау актілерін, сот шешімдері мен басқа да заңды материалдарды түсінуді қиындатады.

3. Қалыптасқан құқықтық жағдайдағы қиындықтар - бұл өлшемшарт процеске қатысушылардың ағымдағы құқықтық жағдайды түсінудің маңыздылығына назар аударады. Тілді жетік білмеу күрделі құқықтық мәселелерді түсініксіз етіп, өз ұстанымын білдіру кезінде қиындықтар тудыруы мүмкін. Сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейін анықтауда қиындықтар қылмыстық процестің әртүрлі кезеңдерінде, әсіресе алдын – ала тергеу кезеңінде туындауы мүмкін.

4. Жағдайға тәуелділік: тілді түсіндіру және қабылдау нақты жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін. Адамның өзінің тілдік дағдыларын қабылдауы субъективті болуы мүмкін, әсіресе стрестік немесе белгісіздік жағдайында. Мысалы, процеске қатысушы күнделікті ауызекі тілде сөйлесу, әңгімелесу барысында өзін сенімді сезінеді, алайда заңдық құжаттарды қабылдауда қиындықтарға тап болуы мүмкін.

Алдын ала тергеу, анықтау органдарының практикалық қызметінде қылмыс туралы хабарламаны тексеру, алғашқы әңгімелесу кезінде адамның сот тілін меңгеру деңгейін әрдайым анықтай алмауы мүмкін. Көбінесе адамдар тілді жақсы білетіндерін және аудармашыны тағайындаудың қажеті жоқ екенін айтады. Алайда, тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде (жауап алу, оқиға болған жерді тексеру, беттестіру және т.б.) іс жүргізу қызметінің ерекшеліктеріне байланысты құқықтық терминологиямен күрделенген орыс немесе қазақ тілдерін қабылдауда проблемелар туындайды [6].

Егер процеске қатысушы қандай да бір тергеу амалының немесе басқа да процестік құжаттардың тергеу хаттамасының немесе белгілі бір процестік әрекеттің мәнін түсінбегенін мәлімдесе, онда сот тергеу хаттамасына немесе процестік әрекеттің дұрыстығына күмән тудыруы мүмкін. Бұл жағдай қылмыстық істі ҚПК-нің 323 бабының тәртібімен қылмыстық-процестік заңнаманы елеулі түрде бұзушылықтар анықталған мән-жай ретінде прокурорға қайтаруға әкеп соғады [2].

Жоғарыда келтірілген мысалдар бірді-екілі емес, мұндай жағдайлар жиі кездеседі және, әрбір нақты жағдайда, алдын-ала тергеу кезеңінде, сот ісін жүргізу тілін білмейтін немесе жеткіліксіз меңгерген процеске қатысушылардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету үшін шаралардың толық тізімін қабылдау қажет деп есептеуге болады.

Сонымен қатар, осы мәселе бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асыратын адамның ұстанымы да маңызды болып табылады, өйткені қылмыстық іс бойынша іс жүргізілетін тілді жетік білмеген жағдайларда, тұлға аудармашыны шақыру туралы өтініш бермесе де, мемлекеттік орган аудармашының қатысуын қамтамасыз етуге міндетті.

Сонымен қылмыстық процеске қатысушының пікірі, оның ауызша және жазбаша сөйлеуді қабылдау, қылмыстық іс бойынша іс жүргізу тілінде түсіндіру, заң терминологиясын дұрыс қабылдай білу қабілеті сот ісін жүргізу тілін меңгеру дәрежесін айқындайтын өлшемшарттардың бірі болып табылады.

Тергеуші немесе анықтаушы процеске қатысушының сот ісін жүргізу тілін білуі немесе жеткілікті деңгейде меңгермегені туралы қорытынды жасаған кезде процеске қатысушының ауызекі немесе жазбаша тілді қай деңгейде меңгергенін, сондай-ақ заң терминологиясын қаншалықты түсінетінін анықтап алғаны жөн. Өйткені, дәл осы анықтаушы мен тергеуші нақты мән-жайларға баға бере отырып, іске аудармашыны қатыстыру қажеттігі туралы шешімді қабылдайды. А.И. Буханов тұлғаның сот ісін жүргізу тілін білетінін растайтын диплом, сертификат, куәлік және тағы басқа құжаттарының болуы және осы құжаттардың көшірмелерін қылмыстық іс материалдарына қосуды сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейін анықтайтын дәлелдеме ретінде қарастырады [4, с. 95]. Алайда мұндай дәлелдеменің тек ақпараттық мәні бар деуге болады.

ҚР ҚПК-нің қолданыстағы редакциясы тергеушінің немесе анықтаушының айтуы бойынша қандай да бір мәтінді жазбаша жазғызу арқылы сол адамның тілді меңгеру деңгейін анықтауға тыйым салмайды, бұл сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейіне баға беруге мүмкіндік береді. Тергеуші немесе анықтаушы процеске қатысушының қылмыстық іс бойынша сот ісін жүргізу тілін меңгергеніне көз жеткізгеннен кейін ғана оның пікірі туралы сұрай алады. Сонымен, сот ісін жүргізу тілін білу қылмыстық процеске қатысудың маңызды аспектісі болып табылады.

Қорытынды

Қорытындылай келе процеске қатысушылардың қылмыстық сот ісін жүргізу тілін жеткіліксіз түсінудің келесі өлшемшарттарын бөліп көрсетуге болады:

- құқықтық терминологияны түсінудегі қиындықтар;
- жазбаша мәтіндерді түсіну;
- құқықтық құжаттардың мәнмәтіні;
- қалыптасқан құқықтық жағдайдағы қиындықтар;
- жағдайға тәуелділік.

Аталған өлшемшарттар бойынша ауызша және жазбаша тілді меңгеруді деңгейін анықтау үшін келесі әдістерді қолдану ұсынылады:

- жазбаша тестер, сұхбаттар және құжаттарды талдау сияқты объективті бағалау әдістері қолданылуы керек;
- тілді меңгерудің құжатпен расталуы;
- процеске қатысушыға белгілі бір мәтінді жазбаша жазғызу арқылы тілді меңгеру дәрежесін анықтау пайдалы болуы ықтимал.

Жоғарыда аталған мән-жайлардың барлығы қылмыстық процеске қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгермегенін немесе жеткілікті деңгейде меңгермегенін анықтаудың бірыңғай өлшемшарттарын әзірлеу қажет деген тұжырым жасауға негіз болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. (с изменениями и дополнениями от 12.09.2023). [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (жүгінген күні: 17.11.2023).
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. (с изменениями и дополнениями от 12.09.2023). [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (жүгінген күні: 17.11.2023).
3. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г. с Протоколами № 11 и 14 от 2010 г.). [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (жүгінген күні: 17.11.2023).
4. Буханов А.И. Критерии владения и недостаточного владения языком судоговорения участниками уголовного судопроизводства // Евразийская адвокатура. – 2021. – №5 (54). – С. 93-98.
5. Саркисянц Г.П. Переводчик в советском уголовном процессе. – Ташкент: Фан, 1974. – 90 с.
6. Бунова И.И. Критерии, определяющие степень владения участником процесса языком судопроизводства. [Электрондық ресурс] – URL: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=22&art=1522> (жүгінген күні: 18.11.2023).
7. Судебный кабинет. Верховный суд Республики Казахстан. [Электрондық ресурс] – URL: <https://office.sud.kz/courtActs/site/index.xhtml?l=rus> (жүгінген күні: 18.11.2023).
8. Пашин С.А. Доказательства в российском уголовном процессе. – Москва, 1999. – 431 с.
9. Волосова Н.Ю. Критерии недостаточного понимания языка уголовного судопроизводства. Под редакцией М.В. Волосова // Российская юстиция. – 2019. – № 2. – С. 44-47.
10. Решетников Р.А. Проблема осуществления права на справедливое судебное разбирательство при недостаточном уровне владения языком уголовного судопроизводства в практике Европейского суда по правам человека // Новый юридический вестник Международный научный журнал. – 2019. – № 4. (11). – С. 48.
11. Александрова О.И. Уголовно-процессуальные и криминалистические особенности возбуждения и расследования уголовных дел с участием иностранных граждан: Автореферат дисс. канд. юрид. наук. – Москва, 2001. – С. 42.

Р.А. Адильмуратова

Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Казахстан

Процессуальные проблемы определения уровня владения языком судопроизводства участниками процесса

Аннотация. Освещаются проблемы определения уровня владения языком судопроизводства участниками судебного процесса. Это является важнейшим аспектом справедливости и эффективности правовой системы. Непонимание языка судопроизводства приводит к нарушению прав участника процесса. Статья посвящена анализу вопросов, связанных с обеспечением соблюдения принципа языка судопроизводства в уголовном процессе. Анализ основан на изучении законодательства, научного материала, судебных актов Республики Казахстан, документов

правоприменительной практики, регулирующих участие переводчика в процессе ведения уголовного судопроизводства. В статье устанавливаются критерии, определяющие степень владения участниками языком судопроизводства в совершенстве или недостаточном объеме. Рассматриваются вопросы использования правовой лексики, правильного понимания правовых норм и юридических документов, использования юридического стиля и другие. Свободное владение языком лицом, участвующим в судебном процессе, не гарантирует полного понимания юридической терминологии. Поэтому в досудебном и судебном процессе при подготовке процессуальных документов выясняется, что участники процесса не в полной мере владеют языком судопроизводства, что приводит к существенному затруднению понимания всего дела. Для того, чтобы избежать подобных проблем, на основе анализа исследований предлагается ряд критериев, по которым можно определить недостаточное владение языком судопроизводства с помощью прохождения определенных процедур и экспериментально выявить степень владения языком судопроизводства. Вместе с тем подчеркивается необходимость учета данных критериев при оценке владения языком судопроизводства и важность привлечения квалифицированных переводчиков для обеспечения правильного понимания и эффективного участия участников в судебных процессах. Анализ этих вопросов является крайне важным для обеспечения справедливого, законного рассмотрения судебных процессов с точки зрения языковой компетентности участников.

Ключевые слова: уголовный процесс, участники судебного процесса, принцип языка судопроизводства, критерии, судебный переводчик, степень владения правовым языком.

R.A. Adilmuratova

Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Procedural problems of determining the level of proficiency in the language of legal proceedings by participants in the process

Abstract. The problems of determining the level of proficiency in the language of legal proceedings by participants in the trial are highlighted. This is a critical aspect of the fairness and effectiveness of the legal system. Failure to understand the language of legal proceedings leads to a violation of the rights of a participant in the process. The article is devoted to the analysis of issues related to ensuring compliance with the principle of the language of legal proceedings in criminal proceedings. The analysis is based on the study of legislation, scientific material, judicial acts of the Republic of Kazakhstan, documents of law enforcement practice regulating the participation of an interpreter in the process of criminal proceedings. The article establishes criteria that determine the degree to which participants have perfect or insufficient proficiency in the language of legal proceedings. Issues of using legal vocabulary, correct understanding of legal norms and legal documents, using legal style, and others are considered. Fluency in the language of a person participating in a trial does not guarantee a complete understanding of legal terminology. Therefore, in the pre-trial and judicial process, when preparing procedural documents, it turns out that the participants in the process do not fully speak the language of the proceedings, which leads to a significant difficulty in understanding the entire case. In order to avoid such problems, based on an analysis of research, a number of criteria are proposed by which insufficient proficiency in the language of legal proceedings can be determined by passing certain procedures and the degree of proficiency in the language of legal proceedings can be experimentally determined. At the same time, the need to take into account these criteria when assessing proficiency in the language of legal proceedings and the importance of attracting qualified translators to ensure correct understanding and effective participation of participants in legal proceedings is emphasized. Analyzing these issues is critical to ensuring that trials are handled fairly and legally from the perspective of the participants' linguistic competence.

Keywords: criminal process, participants in the trial, principle of the language of legal proceedings, criteria, court interpreter, degree of legal language proficiency.

References

1. Grazhdanskiy processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktyabrya 2015 goda № 377-V ZRK. (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 12.09.2023) [Civil procedural code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V ZRK. (with changes and additions from 09/12/2023)]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (accessed: 17.11.2023). [in Russian]
2. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 iyulya 2014 goda № 231-V ZRK. (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 12.09.2023) [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V ZRK. (with changes and additions from 09/12/2023)]. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231> (accessed: 17.11.2023). [in Russian]
3. Konvenciya o zashchite prav cheloveka i osnovnyh svobody (Rim, 4 noyabrya 1950 g. s Protokolami № 11 i 14 ot 2010 g.) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Rome, November 4, 1950 with Protocols No. 11 and 14 of 2010)]. [Electronic resource] – Available at: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (accessed: 17.11.2023). [in Russian]
4. Buhanov A.I. Kriterii vladeniya i nedostatochnogo vladeniya yazykom sudogovoreniya uchastnikami ugolovnogo sudoproizvodstva, Evrazijskaya advokatura [Criteria for proficiency and insufficient proficiency in the language of judicial negotiations by participants in criminal proceedings, Eurasian Advocacy], 5(54), 93-98 (2021). [in Russian]
5. Sarkisyanc G.P. Perevodchik v sovetskom ugolovnom processe [Translator in Soviet criminal proceedings] (Tashkent: Fan, 1974, 90 s.). [in Russian]
6. Bunova I.I. Kriterii, opredelyayushchie stepen' vladeniya uchastnikom processa yazykom sudoproizvodstva [Criteria determining the degree of proficiency of a participant in the process in the language of legal proceedings]. [Electronic resource] – Available at: <https://justicemaker.ru/view-article.php?id=22&art=1522> (accessed: 18.11.2023). [in Russian]
7. Sudebnyj kabinet. Verhovnyj sud Respubliki Kazahstan [Judicial office. Supreme Court of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: <https://office.sud.kz/courtActs/site/index.xhtml?l=rus> (accessed: 18.11.2023). [in Russian]
8. Pashin S.A. Dokazatel'stva v rossijskom ugolovnom processe [Evidence in Russian criminal proceedings] (Moskva, 1999, 431 s.) [Moscow, 1999, 431 p.]. [in Russian]
9. Volosova N.YU. Kriterii nedostatochnogo ponimaniya yazyka ugolovnogo sudoproizvodstva. Pod redakciej M.V. Volosova, Rossijskaya yusticiya [Criteria for insufficient understanding of the language of criminal proceedings. Edited by M.V. Volosova, Russian justice], 2, 44-47 (2019). [in Russian]
10. Reshetnikov R.A. Problema osushchestvleniya prava na spravedlivoje sudebnoe razbiratel'stvo pri nedostatochnom urovne vladeniya yazykom ugolovnogo sudoproizvodstva v praktike Evropejskogo suda po pravam cheloveka, Novyj yuridicheskij vestnik Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal [Reshetnikov R.A. Problema osushchestvleniya prava na spravedlivoje sudebnoe razbiratel'stvo pri nedostatochnom urovne vladeniya yazykom ugolovnogo sudoproizvodstva v praktike Evropejskogo suda po pravam cheloveka, Novyj yuridicheskij vestnik Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal], 4(11), 48 (2019). [in Russian]
11. Aleksandrova O.I. Ugolovno-processual'nye i kriminalisticheskie osobennosti vozbuzhdeniya i rassledovaniya ugolovnyh del s uchastiem inostrannyh grazhdan: Avtoreferat diss..kand. jurid. nauk. [Criminal procedural and forensic features of initiation and investigation of criminal cases with the participation of foreign citizens: Abstract of Ph.D. dissertation. legal sci.] (Moskva, 2001, 42 s.) [Moscow, 2001, 42 p.]. [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Адильмуратова Р.А. – «Құқық және халықаралық қатынастар» кафедрасының докторанты, Қазақстан-Американдық еркін университеті, М. Горький көшесі, 76, Өскемен, Қазақстан.

Adilmuratova R.A. – PhD student, Department of Law and International Relations, Kazakh-American Free University, 7 Maxim Gorky street, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.